
PORTRET

Een communist en zijn geschiedenis. Uit dankbare nagedachtenis aan Leo Michielsens

---

Juul Verhelst, docent VUB

In Stappen naar de verte⁽¹⁾, het huldeboek dat aan Leo Michielsens werd aangeboden in het begin van 1997, wordt door verschillende auteurs ingegaan op episodes van zijn leven en engagement. Het bevat tevens een keuze uit zijn recente geschriften over het socialisme en zijn toekomst. Het is niet onze bedoeling dit boek hier samen te vatten. Wij zullen wel enkele van de beschouwingen⁽²⁾ herhalen die wij in die uitgave mochten wijden aan zijn Geschiedenis van de Europese Arbeidersbeweging (verder: het handboek)⁽³⁾. Wij willen graag ingaan op zijn visie op de relatie tussen geschiedenis en politiek. In het bijzonder willen wij zijn jongste besluiten belichten. Zij komen reeds voor in het huldeboek, maar Leo heeft ze nog eens samengevat in een kladtekst van 1 september 1997, die - voor zover ons bekend - niet meer gepubliceerd raakte.⁽⁴⁾ Wij zijn zo vrij deze tekst verder 'het politieke testament' te noemen, want dit is het in feite.

Michielsens heeft als leraar en docent geschiedenis en als auteur van het vermelde handboek invloed gehad op velen en ook op ons. Dat hangt samen met zijn heldere betoogtrant en vooral met de grote eerlijkheid waarmee hij historische ervaring, humanistische bewogenheid en het bedrijven van politiek met elkaar in evenwicht zocht te houden. Hij vertegenwoordigde voor zijn studenten nog 'deontologie'. De wetenschappelijke kwaliteit maakt zijn werk waardevol voor verdere vraagstelling. Zijn bereidheid om telkens weer de theorie aan de feiten te toetsen heeft tot die kwaliteit bijgedragen. Hij heeft kritisch nagedacht over het communisme-zoals-het-evolueerde (niet zozeer over de historiografie

ervan). Ook zijn politieke geschriften en optreden waren van invloed. Gedurende vele jaren ijverde hij als militant van de Kommunistische Partij van België, in de vredesbeweging en als anti-fascist. Zijn engagement ten overstaan van het socialisme bleef levendig tot aan zijn dood in september 1997.

Misschien gaan wij af en toe verder dan hij het bedoelde omdat wij van eigen ervaringen en inzichten uitgaan." Afrekenen met het verleden", zo noemde hij dat zelf. Helaas, toen onze overwegingen afgerond waren en wij deze met hem dachten te bespreken, werd zijn overlijden bekend.

Een marxistische visie op de geschiedenis

Wij hebben zijn historiografie van de arbeidersbeweging eerder getypeerd als "... politieke geschiedenis die rechtstreeks verband houdt met de klassenstrijd en die de politieke economie als achtergrond heeft. Het verhaal is 'evenementieel', maar legt de nadruk op de dialectiek tussen gebeurtenissen en denken."

Leo Michielsens hanteerde de marxistische analyse, maar waarschuwde doorlopend voor een 'onverantwoord schematisme'. Immers:

"het marxisme is geen eenzijdige doctrine, is bijvoorbeeld geen economisme; het is geen determinisme, want het legt veel nadruk op het historisch initiatief; het is geen dogma, het vergt onophoudelijk hernieuwd toetsen van om 't even welke stelling aan de nieuwe ervaring."

Hij ging steeds uit van het algemene naar het bijzondere. Dat algemene is in de twintigste eeuw de groei van het staatsmonopoliekapitalisme en daar heeft hij dan ook grote aandacht aan gegeven⁽⁵⁾. Binnen die context spelen allerlei factoren (sociale wetgeving, buitenlandse politiek, mentaliteit) en deze nam hij in aanmerking van zodra zij een invloed uitoefenden op de politieke strijd of daarin gebruikt werden. Michielsens getuigde van veel zin voor integrale geschiedenis, ook al heeft hij daar zelf niet over gewerkt.

De dialectiek in het historische gebeuren stond voorop, wat een fundamenteel marxistische gedachte is. Michielsens wees bepaalde onderzoeksmethodes zoals de kwantificatie niet af, maar gebruikte deze zelf niet. Hij deed niet aan historische sociologie, laat staan aan econometrie. Hij haalde terloops cijfers aan om een evolutie of krachtsverhoudingen weer

te geven, maar verwierp de verwachting dat kwantificeren zou volstaan om de reacties in het bewustzijn te vatten: "Tussen de realiteit, de perceptie ervan en de reactie erop bestaat geen deterministisch, maar een dialectisch verband". Dit houdt in dat de geschiedenis niet deterministisch volgens één of andere rode draad verloopt. Wij kunnen ons die dialectiek zo voorstellen: door impulsief dan wel doordacht in te spelen op de gebeurtenissen, brengt de mens telkens weer een lijn of lijnen aan, die op hun beurt al of niet worden doorgetrokken of in een bepaalde zin worden omgebogen. De mens neemt 'historisch initiatief...', maar in welke richting dit initiatief verloopt is niet zomaar voorspelbaar.

In het benadrukken van die samenhang van wat gedaan en wat gedacht wordt tilde Michielsens het 'evenementieële' verhaal boven de evenementen uit. Maar ook, hoe groot zijn aandacht voor ideologische disputen ook was, bij hem ging het niet om ideeëngeschiedenis en zeker niet om geschiedenis van congresseresoluties.

Een beweging was voor hem pas beweging wanneer er bewustzijn en autonomie mee gemoeid was. Om van een arbeidersklasse en -beweging te gewagen moest een klassebewustzijn en moesten een zekere autonomie ten opzichte van de heersende klassen aanwezig zijn. De standpunten en debatten over de klassenstrijd tussen sociaal-democraten, communisten en aanverwanten stonden in het handboek centraal. Dat maakte dat andere arbeidersorganisaties (met name de christelijke) er niet worden behandeld, hoogstens in de context aangehaald⁽⁶⁾.

Hoe zit het nu met dat afrekenen met het verleden, waaraan Michielsens zo sterk hield? Kennis kon voor hem alleen vooruitgang

boeken wanneer men zich niet beperkt tot het brengen van grote verhalen en het verklaren van het verleden op zich, maar er kritisch over nadenkt. Dat nadenken omvat als het ware twee luiken. Michielsens had grote aandacht voor de vraag 'welke omstandigheden laten toe een gebeurtenis te begrijpen', maar zijn motief was de vraag 'wat kan er NU uit worden geleerd?' Het verleden heeft maar zin voor het heden... al mag het niet met de ogen van dat heden beoordeeld worden. Men kan de overwegingen van vandaag niet ongestraft op het verleden toepassen omdat dan gemakkelijk voor waar wordt verklaard wat wij vandaag opportuun achten. Omgekeerd kan men geen besluiten trekken voor wat vandaag best gedaan of vermeden wordt, zonder kritisch over het verleden na te denken.

Michielsens nam met nadruk stelling tegen de zogenaamde waardenvrije geschiedenis. Hierbij was een humanistische bewogenheid (wij schreven toen: communistische, wat juist was maar onvolledig) onomwonden aanwezig: "Voor ons is academische onberoerdheid in deze problematiek eenvoudig een tekort aan menselijke diepgang" en "Het gaat om mensen, niet om mieren". Wie beweert waardenvrij te schrijven, is zich niet bewust van de klasse-inhoud van de termen die hij gebruikt: "apolitisme is altijd reactionair".

Aan het nut van historische kennis twijfelde hij niet. Ook in politieke geschriften verwees hij herhaaldelijk naar de voorafgaande groei. Hij gebruikte die historische argumenten niet fragmentair, niet te hooi en te gras, maar vanuit een wetenschappelijke instelling en een eenheidsvisie. Hij kon bij nader inzicht toegeven waarin hij zich vergiste. Raakten standpunten achterhaald dan maakte die ervaring deel uit van zijn nieuwe inzichten.

De communisten, hun geschiedenis en hun verwachtingen

Zoals vele andere wereldbeschouwingen heeft de communistische gedachte een periode van fundamentalisme doorgemaakt. Fundamentalisme is altijd politiek (mis)bruikbaar, tot in de historiografie toe. Veel historisch werk uit de stalinistische of de maoïstische tijd is onwetenschappelijk. De vrijheid van onderzoek werd onmogelijk gemaakt doordat ideologische dwang heerste over de historische vraagstelling en bevindingen. In tegenspraak met wat men verklaarde, beantwoordde dit werk niet aan de premissen van het marxisme. Die strekkingen behoren nu zelf tot de geschiedenis, maar of er in globo al voldoende diepgaand mee 'afgerekend' werd, in de zin zoals Michielsens het bedoeld heeft, dat blijft nog de vraag.

Met de woorden van Pierre Joye typeerde hij het stalinisme als een bureaucratische dictatuur en terreur met een geestelijk klimaat van aard om "in de kaders en de administratie de stijging te bevorderen van arrivisten en carriëristen". Zoals vele anderen stelde hij: dat is/was geen socialisme. Hij loochende echter niet dat het stalinisme tot de marxistische traditie behoorde. Zelfs wanneer wordt afgerekend met dat politieke systeem en de opgelegde denkwijzen, dan nog wist dat de geschiedenis niet uit, fundamentalisme inclusief. Met het oog op de historische context schetste hij terecht en telkens weer de achterlijkheid van het tsarenrijk, de nefaste gevolgen van burgeroorlog en buitenlandse interventie, de dwingende noodzaak van snelle groei van de zware industrie, de dwang om deel te nemen aan de bewapeningswedloop enz. Maar hij noemde het stalinisme in die context hoogstens onvermijdelijk, niet noodzakelijk. Hij stelde ook voorop

(maar was in de formulering voorzichtig geworden) dat een en ander gebeurd is in landen die met het socialisme wilden starten vanuit de onderontwikkeling.

Wat de communisten in het Westen betreft, zij leefden onder de indruk van de crisis van het kapitalisme en weldra ook van de machts-greep door het fascisme aan de ene kant en van de successen van de industrialisatie in Rusland aan de andere kant. Zij namen de verantwoordelijkheid op om het voortbestaan van de eerste socialistische Staat (hoe wij daar vandaag ook mogen over denken) mee te verzekeren. Communist zijn werd toen geme-ten aan de trouw aan de Sovjet-Unie. Een andere houding werd geacht 'ideologisch af-wijkend' of zelfs 'verraad' te zijn. Zo begreep hij hoe het kwam dat zoveel communisten de zienswijze en de berichtgeving uit Moskou in alle eerlijkheid als waar en gerechtvaardigd accepteerden, zelfs de stalinistische processen.

Maar de problemen namen toe. Ook Michiel-sen werd daarvan in toenemende mate be-wust en zijn kritische instelling tegenover de Sovjet-Unie groeide. Hij was dan ook de me-ning toegedaan dat het socialisme democra-tisch zou zijn of anders geen socialisme was. Innoverend en gloednieuw was die gedachte natuurlijk niet. Anderen hebben om die red-en de partij al eerder verlaten en ten gronde klonk zo ook de stelling van de KPB bij de veroordeling van de Russische inval in Praag en bij andere gelegenheden ("het socialisme mag het socialisme niet aanvallen", riep een congresdeelnemer na Praag). Wij menen te kunnen vaststellen dat Leo pas wegging toen hij inzag dat verkeerde conclusies waren getrokken uit de geschiedenis en dat met geen enkele partij - en zeker niet met de structuren van een communistische partij en haar inter-

pretatie van het 'democratisch socialisme' - het socialisme kon worden bereikt. Echt be-langrijk werd het wanneer hij ook kritiek uit-bracht op Marx en op de misvattingen van communisten wat de levenskracht van het kapitalisme betreft. Twee verwachtingen zijn vals gebleken, namelijk dat het kapitalisme aan het eind van zijn mogelijkheden was en dat de arbeidersklasse de doodgraver zou worden van dat kapitalisme.

Het eerste idee kloeg hij reeds aan in zijn handboek, het tweede heeft hij vooral daarna ontwikkeld en is de conclusie waarop zijn politieke testament steunt.

Een foute conclusie van Marx en de gevolgen

Marx stelde dat de arbeidersklasse de dood-graver van het kapitalisme zou worden. Dat leek in de 19e en tot ver in de 20e eeuw in de lijn van de ontwikkeling te liggen. Rechtlij-nig beschouwden communisten de arbeiders-klasse als 'revolutionair per definitie'. Binnen de communistische partijen en onder mar-xisten werden de veranderingen in de socio-economische structuren wel opgemerkt, maar men zocht de oplossing al te lang in het er-kennen van de groeiende diversiteit van die klasse. Michielsens vocht de diversificatie niet aan maar stelde na verloop van tijd eenvou-dig dat de uitgangspunten niet juist waren. De arbeidersklasse op zich zou en kon het so-cialisme niet brengen, dat kunnen alleen so-cialisten. De hamvraag werd dan, welke so-ciale krachten wel ter beschikking zijn om de bestendige en steeds scherper wordende con-tradicties van het kapitalisme te overwinnen.

In de geschiedenis van het communisme zorgde die foute conclusie echter voor een

opeenvolging van ingrijpende gebeurtenissen. Er is namelijk een direct verband tussen de verwachting die gecreëerd werd en de Russische revolutie. De bolsjewieken namen Marx' gedachte over en geloofden vast dat het proletariaat in de kapitalistische wereld het voortouw ging nemen. Michielsens verweet Lenin niet wat hij deed en tot stand bracht, wou de gang van de geschiedenis niet in theorie herdenken (dat ware absurd), maar in het licht van dat 'afrekenen' moest nu eenmaal gezegd worden dat de verwachting vals was geweest. De communisten bleven in hun verwachtingspatroon gevangen. Zij zagen telkens weer de eindfase van het kapitalisme opdonderen.

Michielsens ging uitgebreid in op de verhouding tussen communisten en sociaal-democraten. Het voornaamste argument tegen de laatsten was natuurlijk hun 'verraad', toen zij (in Duitsland) stemden voor de bewapeningskredieten die de Eerste Wereldoorlog hebben mogelijk gemaakt. Daarbij kwam dat aanhangers van het electoralisme en het ministerialisme de Russische revolutie onmiddellijk afwezen en het feit dat de revolutie in Duitsland met medewerking van bepaalde sociaal-democraten werd neergeslagen. Ook drong de burgerlijke ideologie door in haar rangen, zoals in Engeland waar zelfs kolonialistische standpunten werden ingenomen. Maar in het handboek rekende Michielsens ook af met de communistische houding. De communisten zaten zo met de socialisten in de neus, dat niet tijdig gezien werd hoe het fascisme een massabasis had en veel gevaarlijker werd.

Een zeer belangrijke stelling van Michielsens is dat de arbeidersklasse altijd reformistisch was en bleef en dat de sociaal-democratie daar

gewoon een uitdrukking van was. Dat was voor hem een fundamenteel gegeven en wat het verraad betreft, dit was alleen waar in zover de sociaal-democratie eigen programmapunten verloochend had. Wij herinneren ons dat een aantal partijgenoten het moeilijk hadden met die gedachte van het reformistische karakter van de arbeidersklasse.

Naar onze mening heeft het valse verwachtingspatroon ook in die tweespalt van de linkerzijde een rol gespeeld. Wie tot het besluit komt dat nu moet worden ingegrepen, ziet in een concurrerende strekking allicht een grotere hinderpaal dan in de eigenlijke tegenpartij. Het is met een valse verwachting altijd hetzelfde; de politieke mogelijkheden worden overschat. Dit was met de oktoberrevolutie niet anders dan, pakweg, met de Gentse Calvinistische republiek die de eenheid onder Oranje in de weg ging staan. De zekerheid dat het kapitalisme de eigen contradicties niet zou meester kunnen en dat de arbeidersklasse ermee gedaan zou maken, werd een holle frase. Dat desondanks na 1917 een krachtige ideeënbeïnvloeding van Oost naar West liep, dat decennialang zovelen zich ideologisch daaraan optrokken, bewijst de kracht van de verwachting, niet dat zij gerechtvaardigd was.

Tenslotte vrezen wij, dat (nogmaals) die valse verwachting verklaart waarom communisten in het Westen ook stalinisten werden. Op dit punt volgen wij Leo niet meer wanneer hij, zoals gezegd voorzichtig, wees op de onderontwikkeling als mogelijke verklaring voor het dictatoriale regime. Natuurlijk speelde dit een rol, zoals de tsaristische administratieve structuren een rol speelden voor Rusland. Wij denken echter dat op een verkeerd uitgangspunt nooit een democratie volgen kan, alleen een dictatuur. De stalinisten droomden van een

democratisch socialisme maar konden onmogelijk afstand doen van de dictatuur als middel om daartoe te komen, ook in de hoogontwikkelde kapitalistische landen. "Wie iets wil, moet ook de middelen daartoe willen", zo klonk dat. De arbeidersklasse was in potentie de drager van het socialisme, maar de geesten moesten dan nog worden omgesmeed, of *Hoe het staal gehard werd...*

De intellectuelen

De jaren 1960, '70 en '80 waren voor de staliniserende communisten jaren vol levendige, interne discussie, waarbij een aantal jonge intellectuelen aansloten (en weer weggingen), maar geen arbeiders. Gramsci, die tussen beide wereldoorlogen een eenzame geest was in de gevangenis én, hoezeer ook geëerd, in de communistische beweging ook niet werd geacht als een Lenin of Stalin, werd in die jaren een centrale figuur in de debatten.

Waarom was dat niet eerder het geval? Konde de communisten in het Westen de gramsciaanse boodschap niet echt begrijpen? Dat is merkwaardig want zelfs de stalinistische politieke vorming ging aan aspecten als de rol van de intellectuelen niet voorbij. Die vorming was kwalitatief niet te onderschatten. Over de plaats van de intellectuelen in de maatschappij werd les gegeven, verwijzend naar de maatschappelijke plaats van Marx en Engels zelf. Ook Lenin werd daarover aangehaald. De perceptie van een idee in een gegeven context gaat klaarblijkelijk niet diep. Terwijl 'de vlam werd doorgegeven' en de partijleden zich doodwerkten, bleef een zekere geestelijke gevangenschap wegen. Als verklaring houden wij het voorlopig bij de heersende mentaliteit (die ook buiten de com-

munistische beweging bestond). Wanneer de vergissing werd ingezien (te situeren in de periode van de destalinisatie tot aan de inval in Praag), was het reeds te laat. Met andere woorden, de communisten die zich in het interbellum kritiekloos lieten meten volgens de graad van trouw aan de Sovjet-Unie, werden niet alleen door Moskou bedrogen (wat zeker het geval was). Zij namen in hoge mate zichzelf beet door de intellectuele achterdocht alleen te richten op tegenstanders en 'sociaal-fascisten'⁽⁷⁾.

Ook Michielsen is meer onder invloed van Gramsci gekomen en heeft steeds uitdrukkelijker in die zin doorgedacht. Wij halen aan uit het testament: "*Een socialistische revolutie proberen vooraleer de linkse ideologische hegemonie werd verwezenlijkt, heeft geen zin. Een revolutie is geen staatsgreep. Zij dient reeds vooraf aanwezig te zijn in de overtuiging en betrachtning van ruime massa's*". Hij staaft de mening als volgt: "*...de intensiteit waarmee de publieke opinie wordt bewerkt, is enorm toegenomen. Naast de materiële productie heeft zich een bewustzijnsindustrie ontwikkeld, die overigens gebruik heeft gemaakt van hoogtechnologische instrumenten. De televisie, de internetconstructies zijn er voorbeelden van. Het ligt voor de hand dat met de invoering van het algemeen stemrecht de bourgeoisie haar ideologie veel grootschaliger onder de bevolking moest verspreiden. Ze moest dat doen, wilde zij de bevolking omtrent de fundamentele verhoudingen in het kapitalisme behouden.*"

Daarna herhaalt hij zijn voorstel tot vorming van socialistische strijdgroepen (SSG). Na de vaststelling dat geen enkele huidige partij nog in staat is het socialisme tot stand te brengen, wordt opgeroepen tot een vorm van intellectueel samen denken en ageren rond twee

voorwaarden of basishoudingen: de deelnemers wijzen het kapitalistische systeem af en erkennen dat alleen een socialistisch een oplossing brengt. In eerste instantie worden juist zij aangesproken die werken in de bewustzijnsindustrie: de intellectuelen. Michielssen haalt opnieuw Gramsci aan: "*The ideological capture of this group is central to the conquest of power.*"⁽⁶⁾ Voor de beweging is het vormen van 'de collectieve intellectueel' (term van Togliatti) een noodzaak.

Het zich beroepen op de arbeidersklasse verschuift naar diegenen die de informatie hanteren, creëren, gebruiken⁽⁹⁾. In de oren van een traditionele communist moet dat ongevoel klinken. Een analogie bij Marx vinden, kan echter wel. Deze deed ook een beroep op het industrieproletariaat, met uitsluiting van het lompoproletariaat dat in de productie geen machtspositie innam en eerder te koop was dan dat het zelf politiek initiatief kon nemen. Het is niet uit de permanente miserie, hoezeer zij ons ook aangrijpt, dat een ommekeer kan groeien. Op dezelfde manier is het niet uit het gebrek aan informatie, hoezeer dit de waardigheid van de mens ook aantast, dat vernieuwde, vitale informatie voortkomt. Trouwens, Michielssen doet geen beroep op dé intellectuelen als groep, maar op diegenen die in het kapitalisme geen oplossing zien. Hoe daarna weer aangesloten wordt bij de massa, is vandaag niet het probleem en daarom een zaak voor later.

Dat er een hele voorbereiding inzake technische uitvindingen en afkalven van de sociale toestanden van het Oud Regime is voorafgegaan aan de eigenlijke industriële revolutie, is gekend. Zijn er historische voorbeelden van een hegemonie die in de ideeën wordt voorbereid? Het antwoord is belangrijk

want het bevestigt of ontkent de dialectiek. Inderdaad, dergelijke voorbeelden zijn gekend. Een periode van die aard is voorafgegaan aan het ontstaan van iedere nieuwe religie (de 'volheid des tijds'). Even bekend is het feit dat de boekdrukkunst het (op zich beschouwd neutrale) voertuig is geweest voor het populariseren van de gedachten waarmee het protestantisme het monopolie van Rome heeft doorbroken. Ook de Franse revolutie was voorbereid op ideologisch vlak, onder andere door de ontwikkeling van de vrijheidsgedachte. In Rusland hebben allerlei stromingen tot binnen de heersende adelstand het tsaristische regime uitgehold. Zijn er wel voorbeelden die het tegendeel aantonen?

Het fundamentele verschil is dat de regimes in die tijden inderdaad uitgehold en vermolmd waren geraakt. Zoals ook het stalinisme onder Breznev een reus op lemen voeten werd. Daar staat de vitaliteit van het kapitalisme vooralsnog tegenover. Zijn er dan voorbeelden van het doorbreken van een hegemonie, waarbij een vitale klasse werd weggevaagd? Dit staat ons niet meteen voor de geest. Wat wel is gebeurd, is dat de ene machtige groep de andere wegconcurrerde of uitrangerde, desnoods manu militari. Dan hernieuwt zich het idee van de politiek van bondgenootschappen, zij het in gewijzigde omstandigheden en in de eerste plaats op intellectueel niveau.

Geschiedenis en politiek - tot besluit

Iedere ideologische of politieke strekking heeft zich ooit met geschiedenis ingelaten. Meestal gebeurt dat ter rechtvaardiging van het eigen optreden en ter staving van wat men wil dat er gebeurt. Die historiografie levert nooit veel diepgang op, maar kan tijdelijk

grote invloed hebben en het verdere verloop van de geschiedenis beïnvloeden. Het is niet uitgesloten dat sommige aandachtspunten van die geschiedschrijving wel bijdragen tot wetenschappelijk gestaafde kennis. Dit alles komt beslist niet voor bij communisten alleen.

Over het nut van de geschiedenis denken een geschiedschrijver en een politicus meestal heel verschillend. De eerste verwacht dat de historische studie helpt om niet steeds opnieuw in dezelfde fouten te vervallen. Het stoort hem dat 'de politiek' daar weinig oog voor heeft. De politicus plukt dikwijls fragmentair uit geschiedenis, a rato van de actuele problemen en, vooral, van datgene wat de onmiddellijke belangen dient en maakt zich zelden zorgen over gebrek aan diepgaande kennis van de oorspronkelijke context en historische waarheid. Het lijkt soms zeer de vraag of mensen wel in staat zijn om historische ervaringen te gebruiken in actuele situaties. Een oplossing vinden voor nieuwe problemen wordt namelijk niet gediend door een vastgeroest historisch bewustzijn enerzijds (cf. Noord-Ierland), noch door het vergeten van het verleden anderzijds (cf. de dreigende terugkeer van vormen van fascisme). Inzicht in de verschillen tussen toen en nu vraagt een wetenschappelijke afstandelijkheid. Maar het voeren van een beleid laat weinig tijd over voor historisch-filosofische bespiegelingen.

Daar staat de wetenschapper tegenover, die droomt van een weergave van het verleden die toelaat om besluiten te formuleren, waarna nog wel andere vragen kunnen worden gesteld, maar die op zich overeind blijven staan. Jammer, maar in de historiografie blijven meestal alleen de feiten overeind. Bij het betekenisgevende kiezen van de feiten, het aaneenrijgen ervan tot verhalen en het leg-

gen van verbanden komt inzicht te pas. Dit inzicht is zelf aan evolutie onderhevig. Het gaat nooit om vaste natuurwetten en een onwrikbare basis tot handelen wordt niet geboden. De gestelde vragen hebben immers maar impact voor zover zij de problemen uit de tijd van de vraagsteller weerspiegelen. Verbanden die worden gelegd en ideeën die worden gelanceerd, maar niet beantwoord aan de actualiteit, blijven rusten in bibliotheken tot hun tijd gekomen is. De hamvraag is of neutraliteit en objectiviteit kunnen worden verzekerd indien de auteur zich bewust is van gemaakte inhoudelijke keuzes.

De lectuur van Leo Michielsens heeft ons het idee bijgebracht dat het afrekenen met het verleden, zijnde een negatie ervan, altijd alleen maar negatieve lessen oplevert. Men leert wat fout was, men leert wat er moet vermeden worden (steeds rekening houdend met de context), maar er blijven altijd meerdere wegen open om in te slaan. Daar situeert zich het historische initiatief.

Nawoord

Dit artikel is op sommige momenten misschien teveel getuigenis geworden en te weinig exacte reproductie van Leo's gedachten. Het ene hangt vast aan het andere want zijn grote authenticiteit en het ondogmatische volgen van het marxisme provoceerde tot nadenken. Zijn eerlijke combativiteit was voorbeeldig, leidde ertoe tegen dat communisme-zoals-het-evolveerde stelling te nemen, echter zonder de eigen idealen en denkmethodes te verloochenen. Sommigen zijn van mening dat hij te laat afstand nam van de communistische partij, die in de jaren '80 immers al voorbijgestreefd was. Hij bleef te lang trouw. Maar

wat heet 'te laat'? Een dergelijke beslissing hangt niet alleen samen met de inzichten inzake concrete mogelijkheden maar met de persoonlijke voorgeschiedenis, het vertrouwen dat anderen stellen enz. Waarom afstand nemen zolang men onzeker is over de nieuwe te volgen weg? Het heeft alleszins zijn denken niet afgeremd. Is niet iedere intellectueel dakloos, van een beetje tot totaal, juist door het nadenken en ongeacht het reeds genomen engagement?

Het was er ons om te doen de samenhang tussen ideologisch engagement en wetenschappelijkheid te belichten. Wij zijn er niet helemaal uitgekomen, zoveel is zeker. Communisten uit de stalinistische periode meenden dat zij die twee verenigden. Het wetenschappelijke socialisme heette de enige en juiste verklaring te bieden voor het maatschappelijke gebeuren en de weg naar de toekomst te wijzen. Een dergelijke affirmatie herinneren wij ons niet van Leo. Was hij daarvoor teveel leerling van de Gentse historische school? Gelukkig dan maar, al belette dit hem niet om zogenaamde 'waardenvrije' geschiedenis in vraag te stellen. Wij blijven hem dankbaar voor wat hij als mens, inzake vrijheid van denken en als historicus heeft bijgebracht.

- (1) J. DEBROUWERE (red.), *Stappen naar de verte. Leo Michielsens : leraar, marxist*, Leuven : ACCO, 1997, 208 p.
- (2) J. DEBROUWERE, *Stappen [...]*, pp. 181-200.
- (3) L. MICHIELSEN, *Geschiedenis van de Europese Arbeidersbeweging*, Uitgave Masereelfonds. Dl. I : tot 1914, 1973, 275 pp.; dl. II : de eerste wereldoorlog en de oktoberrevolutie, 1978, 197 p.; dl III : tussen twee wereldoorlogen, band A. : naoorlogse ontreding en kapitalistisch herstel (1928-1929), 1980, 342 p. band B. : economische crisis en fascistische agressie (1930-1939), 1980, 295 p.
- (4) *Betekent de ineensstorting van de Sovjet-Unie het einde*

van het socialistisch perspectief? Ondertekend L.M., 1 september 1997

- (5) *Neo-kapitalisme*, Stichting Joseph Jacquotte - De Branding, 1970, 351 p.
- (6) Dit laatste werd bekritiseerd, maar het is toch wel zo dat de katholieke beweging in die jaren als een monoliet naar buiten trad en de interne spanningen (die er beslist waren) niet of weinig bleken. Het is ook zo, dat het propageren van een pacifistische ideologie en van het harmoniemodel het verschijnsel van de klassestrijd eerder loochende dan incalculerde.
- (7) De kritiek die op de houding tegenover de sociaal-democratie werd uitgebracht, geeft Michielsens handboek een blijvende waarde.
- (8) Hij neemt dit over van Donald Sassoon, *One Hundred Years of Socialism*.
- (9) Voor een beknopt overzicht van wat internet te bieden heeft en voor de vraag naar morele en maatschappelijke verantwoordelijkheid, zie Rita VAN DE WIELE, *In de Ban van het Net*, lezing gehouden op de Informatiedagen van de Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezenen, 18 september 1997 (verkrijgbaar bij de VVBAD op cd-rom). Wij onderschrijven in het bijzonder haar idee : "De kwaliteit van het samenleven staat of valt bijgevolg met het kritisch en creatief denkvermogen van haar leden. Een vitale samenleving wordt m.i. geschraagd door 'de kunst van het vrije denken'. Daaronder versta ik dan het scheppen, vrij verwerven en ongebonden uitdiepen van inzichten en ideeën om ze vervolgens te vertalen in een engagement en toe te passen. Deze kunst beoefenen en ze overdragen aan jonge geesten, hen leren omgaan met ideeën is en blijft de voornaamste uitdaging. Dit vereist geen stortvloed aan informatie en evenmin computernetwerken."